

«ALISHER NAVOIY VA XXI ASR»

Buyuk shoir va mutafakkir tavalludining
580 yilligiga bag'ishlangan xalqaro
ilmiy-nazariy anjuman
materiallari

2021-yil, 8-9-fevral

ALISHER NAVOIY NOMIDAGI
TOSKENT DAVLAT O'ZBEK TILI VA ADABIYOTI UNIVERSITETI

«ALISHER NAVOI AND THE XXI CENTURY»

The Materials of the International
Scientific-Theoretical Conference on the Theme
2021 year 8-9 february

«ALISHER NAVOIY VA XXI ASR»

*Buyuk shoir va mutafakkir tavalludining 580 yilligiga
bag'ishlangan xalqaro ilmiy-nazariy anjuman materiallari*

Toshkent, 2021-yil 8-fevral

The Materials of the International
Scientific-Theoretical Conference on the Theme

«ALISHER NAVOI AND THE XXI CENTURY»

Tashkent, 2021 year 8 february

Mas'ul muharrir:
Shuhrat Sirojiddinov,
filologiya fanlari doktori, professor

Tahrir hay'ati

Shuhrat Sirojiddinov (O'zbekiston), Sirojiddin Sayyid (O'zbekiston), Ramiz Asker (Ozarbayjon), Muslihiddin Muhiddinov (O'zbekiston), Ibrohim Haqqulov (O'zbekiston), Almaz Ulviy (Ozarbayjon), Nurboy Jabborov (O'zbekiston), Badriddin Maqsudov (Tojikiston), Tanju Seyhan (Turkiya), Aftondil Erkinov (O'zbekiston), Karomat Mullaxo'jayeva (O'zbekiston), Mark Toutant (Fransiya), Dilnavoz Yusupova (O'zbekiston), Abdulloh Ro'yin (Afg'oniston).

Ushbu to'plamda "Alisher Navoiy va XXI" asr mavzuidagi xalqaro ilmiy-nazariy anjumaniga yuborilgan ilmiy maqolalar jamlangan. To'plamda Alisher Navoiy adabiy-ilmiy merosining mumtoz adabiyotimizdagi o'rni va bugungi ahamiyati, shuningdek, shoir ijodiga bog'liq holda matnshunoslik masalalari, tilshunoslik muammolari haqida so'z yuritiladi. O'zbek navoiyshunosligining bugungi holati va istiqboli borasida muayyan tasavvur berishi uning ahamiyatini belgilaydigan omillardan biridir. Kitob filolog mutaxassislar, ilmiy tadqiqotchilar, magistr va bakalavr talabalar hamda keng o'quvchilar ommasiga mo'ljallangan.

Mualliflar qarashlari va asarlar nomlaridagi imlo tahririyat nuqtayi nazaridan farqlanishi mumkin.

NAVOIYDAN IJODIY BAHRAMANDLIK

CREATIVE ENJOYMENT OF NAVOI

Tozagul MATYOQUBOVA

ToshDO‘TAU

(O‘zbekiston)

Annotatsiya

Ushbu maqolada ulug‘ mutafakkir Alisher Navoiyning G‘afur G‘ulom ijodiga ta‘siri masalasi o‘rganiladi. Navoiyning G‘.G‘ulom ijodiga adabiy ta‘siri kengqamrovli bo‘lib, maqolada ushbu masalaning ayrim jihatlari kuzatiladi. Unda shoirning Navoiyga bag‘ishlangan she‘rlari va g‘azallariga bog‘lagan taxmislari tahlili misolida G‘.G‘ulom badiiy mahoratining o‘ziga xosligi muayyan darajada tadqiq etiladi.

***Kalitso‘zlar.** An‘ana, badiiy mahorat, o‘ziga xoslik, lirik qahramon, mushtaraklik, g‘azal, bayt, tuyg‘u, kechinma. mushtaraklik, taxmis.*

Annotation

This article examines the influence of the great thinker Alisher Navoi on the work of Gafur Gulam. The literary influence of Navoi on the work of G. Gulom is extensive and the article discusses some aspects of this issue. In it, the originality of the artistic skill of G. Gulom is to a certain extent explored through the analysis of poems and gazelles dedicated to Navoi.

***Key words.** Tradition, artistic skill, originality, lyrical hero, community, gazelle, byte, emotion, experience, presumption.*

Akademik G‘afur G‘ulom ijodiy merosida ko‘pgina mumtoz so‘z san‘atkorlari qatori Navoiydan ijodiy bahramandlik alohida o‘rin tutgan. Taniqli navoiyshunos A.Hayitmetov uning turli yig‘in, anjuman, adiblar bilan suhbatlarida Navoiy, Muqimiy kabi shoirlarning yuzlab baytlari o‘z ilmiy sharhini topishi haqida to‘xtalib: «... maqolalarida ana shu suhbatlarning yoqimli bo‘yi kelib turadi»

[Hayitmetov A., 1997: 55], – deb yozadi. G‘.G‘ulom ijodida Navoiy bilan bog‘liqlikda o‘rganilishi lozim bo‘lgan muammolar anchagina sertarmoqdir. Bu masalani shartli ravishda quyidagicha guruhlash mumkin:

1. Navoiy asarlari nasriy bayonini tayyorlash. G‘.G‘ulom Navoiy “Xamsa” sining ikkinchi dostoni “*Farhod va Shirin*”ning nasriy bayonini tayyorlagan. Bu doston G‘.G‘ulom “Mukammal asarlar to‘plami”ning 8-jildidan o‘rin olgan.

2. Alisher Navoiyning forsiy tildagi lirik asarlaridan ayrim namunalarni tarjima qilish. Shoir Navoiyning “*Devoni Foni*”idan ayrim g‘azallarini o‘zbek tiliga mahorat bilan tarjima qilgan. Ushbu tarjimalar bugungi kunda ham kitobxonlar tomonidan sevib o‘qilmoqda.

3. Alisher Navoiy shaxsiyati va ijodi bo‘yicha chuqur ilmiy izlanishlarga asoslangan maqolalar yozish va anjumanlarda maruzalar qilish. G‘afur G‘ulomning “Folkloridan o‘rganaylik” (939) «Navoiy va zamonamiz» (1948), «Sharqning buyuk shoiri va mutafakkiri Abdurahmon ibn Ahmad Jomiy» (1964), «Buyuk ustoz» (1966) nomli ma‘ruza va maqolalarida Navoiy ijodining o‘ziga xosligi, asarlarining hayotbaxshligi masalalari ilmiy asosda o‘rganilgan.

4. Shoirga bag‘ishlangan she‘rlar va g‘azallariga taxmislar bitish. G‘afur G‘ulom nafaqat Navoiyga atab she‘rlar yozib, badiiy ijodda uning o‘lmas obrazini yaratdi, balki ayrim she‘rlarida fikr tasdig‘i uchun Navoiy va shoir asarlaridagi qahramonlar obrazini vosita sifatida qo‘llagan. Shoir Navoiyning ayrim g‘azallariga taxmislar bitib, ulug‘ mutafakkir ijodiy an‘analarini mohirona davom ettirgan.

Alisher Navoiy she‘r va dostonlarining ko‘plab o‘rinlarida adabiyotning, badiiy ijodning nozik qirralariga muayyan munosabat bildiriladi. Bunday o‘rinlarda shoir badiiy asar mukammalligini ta‘minlovchi omillar, o‘z yozganlari barcha davrlar talabiga javob bera olishi xususida so‘z yuritadi. Jumladan, Alisher Navoiy Sayyid Hasan Ardasheriga bag‘ishlagan masnaviy nomasida:

Men ul menki, to turk bedodidur,

Bu til birla to nazm bunyodidur

[Alisher Navoiy.. T.3, 1988: 529 b.]

deb yozgan bo‘lsa, «Lison ut- tayr» dostonida:

*Turk nazmida chu men tortib alam,
Ayladim ul mamlakatni yakqalam*

[Alisher Navoiy. Lison ut-tayr, 1991: 259 b.]

misralarini bitadi. Bunda Navoiy faxriya usulida turkiy tilda qalam tebratishda nodir ekanini shoirona tasvirlash bilan birga «*turk nazmi*»da ijod etganidan shoirona gʻurur va iftixor tuygʻularini ifoda etadi. Adabiyotning, xususan, turkiy sheʼriyatning qudratini ulugʻlaydi.

Gʻafur Gʻulom ijodida ham oʻzbekona gʻurur va iftixor tuygʻulari ifodalangan oʻrinlarda Navoiy ijodiga hamohanglik kuzatiladi. «Men Sharq shoiriman. Shuning uchun Sharq klassiklarining hammasi mening hesh-aqrabolarim, desam ajablanarli boʻlmas... Meni ularning merosi va anʼanalari tarbiyalagan. Hali beshikda yotar ekanman onam Hofiz, Jomiy, Navoiy va Fuzuliy gʻazallaridan xonish qilib, meni allalardi. Tabiiyki, ularning asarlari ona suti bilan qonimga singib, jismu ruhimga sayqal berardi»[Gʻafur Gʻulom. T.11, 1989:298 b.], – deydi Gʻafur Gʻulom. Uning bitiklarida sharqona tafakkur tarzi, ifoda yoʻsinlari, soʻz qoʻllash madaniyati mustahkam oʻrin olgan. Shu bois ham shoir ijodini Sharq adabiyotiga xos anʼanalardan ajratmagan holda tushunilishi, shu mezonlar asosida tahlil etilishi lozim. Shoir sheʼrlarida oʻzbek xalqining oʻtmishi, buguni va kelajagi haqida soʻz yuritar ekan, unga boʻlgan cheksiz muhabbatu hurmatini gʻafurona ehtirom tuygʻulari bilan ifodalaydi. U sheʼrlarining birida:

Men oʻzbek shoiriman -

Oʻz xalqimning tiliman [Gʻafur Gʻulom.T.3, 1984: 161]

deb yozadi Bunda shoir Navoiy singari oʻzini va soʻzini shu xalqning koʻngil talpinishlari nidosi, deb biladi. Millat nomini baland koʻtarar ekan, gʻurur va iftixorini yuksak patetika bilan samimiy ifoda etadi. Bu oʻrinda “*oʻzbek shoiri*” obrazi lirik “*men*”ning gʻurur va iftixorini, koʻngil kechinmalarini, xalqiga va ijodiga boʻlgan samimiy munosabatini yoritishga xizmat qilgan.

Gʻafur Gʻulomning “*Alisher*”, “*Alisher Navoiy qabri ustida*” nomli sheʼrlari bevosita Navoiy obrazi talqiniga bagʻishlangan. Gʻafur Gʻulom Navoiyga bagʻishlangan sheʼrlarida adabiyot, badiiy ijod, soʻz sanʼatining yuksakligi haqidagi qarashlarini ilgari suradi.

Uning «*Alisher*» nomli she'rida Navoiyga bo'lgan hurmat, shoir ijodining boqiyliigi, asrlar osha uning ijodiy merosi ma'naviyat xazinasini bo'lib kelayotgani, xalq e'zozidan iftixor tuyg'ulari g'urur bilan kuylanadi.

Yuksak tog' oralab o'kirgan sherning

Na'rasiga tengdir aksi sadosi.

Besh yuz yil yangradi tog'day vatanda

Buyuk Alisherning asriy nidosi [G'afur G'ulom.T.2, 1984: 143 b.]

She'rning ushbu misralar bilan boshlanishi tasodif emas. Zotan, ulug' shoir asarlarining aks-sadosi yuksak tog' oralab o'kirayotgan sherning narasiga o'xshatilishi, vatanimizning tog'ga qiyoslanishi orqali Navoiyning buyukligi, shoir ijodi ta'sir kuchining cheksizligi mubolag'ali tarzda tasvir etiladi. Unda shoir yaratgan so'z durdonalari minglab qalblarda aks-sado berayotganligi, Navoiy asarlari boqiyliigi badiiy ifodalanadi.

Navoiy va uning tengsiz ijodini turli tomondan ta'rif-tavsif qilayotgan G'.G'ulom betakror tashbehlar, ifodalar keltiradi. She'rdagi «Alisher Mushtariy yulduzi kabi O'zbek osmonida bolqigan chog'i», «To'fon, quyunlarda yakkayu yolg'iz, Monolit, granit haykalday mag'rur», «Oltin baldoqdagi nifrit ko'z kabi *Asaring biz uchun bo'ldi qorachug'*» kabi ko'tarinki ruhga yo'g'rilgan quyma misralar shoirning betakror qiyofasini gavdalantiradi. Navoiy «to'fon», «quyun»larda yolg'iz edi. Uning ijodi zavol bilmasligi, ko'z qorachig'iday e'zozlanishi boisi ham kurashlardagi mag'rurlik, intilishlardagi sobitlikdadir. Ming yillarni ko'zlab qalam tebratish, ya'ni o'zbek osmonida Mushtariy yulduziday porlamoq baxti nasib etgan bobokalon ustozdan iftixor etmoq ayni paytda shu yuksak manzil havosiga intilmoq hamdir. Ana shu intilishdan tolmaslik G'afur G'ulom ijodini ham abadiyatga daxldor qila oldi.

G'afur G'ulom 1964-yilda Afg'onistonda bo'lganida "Hiro" nomli turkum she'rlar ijod qilgan. Shoir bu maskan ziyoratini bejiz tanlamagan. Buning zamirida Alisher Navoiy rubobiy she'riyatidan ilhom olib, kamol topgan shoirning qondoshlik tuyg'usi, o'z ustoziga cheksiz ehtiromi, bitiklarini g'azal mulkining sultoni badiiy-estetik tarozisida tortib ko'rishga intilish hissi yotadi. G'.G'ulom "*Alisher Navoiy qabri ustida*" g'azalini Navoiyning "Aylab" radifli she'ri ohangida bitgan:

*Dilim ravshanligin hissini yo'lida **oftob** aylab,
Mazoring boshida ta'zim ila turmakdadir men
sarhisob aylab,
Qulog'ing so'z eshitmas bo'lsa ham qalbdan
xitob aylab,
Vatandoshlar salomin necha jildli bir **kitob**
aylab
Navoiy deb Musalloga kelibmen **intixob** aylab.*
[G'afur G'ulom, 1984: 323]

Ko'rinadiki, misralar oxiridagi "oftob", "sarhisob", "xitob", "kitob", "intixob" singari qofiyalardan so'ng "aylab" so'zi takrorlanib keladi va radif o'rni qat'iyligiga erishiladi. Bunda fikr va his-tuyg'u ta'kidi ritmi kuchaytirilib, har bir misra bilan ajralmas mazmuniy aloqasi ta'minlanadi.

Shoirning ushbu she'rida bu tabarruk maskanga tashrifi bilan bog'liq muhim sabablar ochiladi. *Birinchi*dan, bu G'.G'ulomning ustoz shoir Navoiy qoshida hisob berishga shahdlangan ko'ngil hitobidir. *Ikkinchi*dan, bu genial o'zbek shoirining muborak ruhi oldidagi qarzdorlik hissidir. *Uchinchi*dan, necha asrlardan buyon Navoiy ma'rifatidan ko'ngli yorishib kelayotgan vatandoshlarining muborak salomini yetkazish mas'uliyatidir.

G'.G'ulomning Navoiy ijodiga munosabati uning g'azallariga bog'lagan taxmislarida yanada yaqqolroq kuzatiladi. Ma'lumki, biror shoir g'azallariga taxmis bog'lash g'oyatda mas'uliyatli ish bo'lib, shoir g'azalda ifoda etilgan mazmuni chuqur his qilgan holda taxmisdan shu ma'noni yanada chuqurlashtirishi, hayotga, zamonaga moslashtira olishi lozim. Adabiyotshunos R.Majidiy ta'kidlaganlaridek, "Muxammas bog'lash shoir ijodiy doirasining kengayishiga, o'tmishdagi ilg'or shoirlar ijodi bilan qiziqishning oshishiga, ular qoldirgan ijodiy traditsiyani egallashga va ularning ilg'or fikrlarini xalqqa yetkazishga xizmat qilgan". [Majidiy R., 1963: 89 b.]. Bu fikrlar tasdig'ini Navoiyning "*Tun bila tong*" radifli g'azaliga G'.G'ulom bog'lagan taxmisi misolida kuzatishimiz mumkin.

"Tun bilan tong" Navoiyning "Badoe' ul-vasat" devonidagi 363-g'azalidir.

*Mening firoqimu aning visoli tun bila tong,
 Bu nav' dahrda yo'q ehtimole tun bila tong.
 G'arib zulfu yuz ermas mukim, jahon eliga
 Ko'runmamish bu ikining misoli tun bilan tong.
 Tongim yorug'u tunum tiyradurki, chirmashadur
 Ko'ngul aro yuzu zulfung xayoli tun bila tong.
 Ne tunda aysh nasimi, ne tongda mehr; magar
 Ki, bo'ldi zulfu yuzung poymoli tun bila tong.
 Tunung xujasta, tonging qutlug' o'lsun, ey mahvash
 Ki, ikki banda sanga bo'ldi xoli tun bila tong.
 Biravki, tongu tunin boda birla o'tkargay,
 Yaqinki, bo'lmag'ay aning maloli tun bila tong.
 Navoiy etmadi zulfu yuzung visolin kashf,
 Valek erur g'aming ittisoli tun bila tong [Alisher Navoiy. T.5,
 1990: 259].*

G'ulom Navoiyning 7 baytdan iborat ushbu oshiqona g'azalining har bir baytiga uch misradan qo'shib, 21 misra she'r yaratadi. Taxmida g'azalning barcha baytlari o'zgarishsiz keltiriladi. Shoir mantiqan she'rdagi Navoiy qarashlarini davom ettirib, fikr va tuyg'uni o'ziga xos tarzda ifoda etadi.

*Mening qarog'imu oning jamoli tun bila tong,
 Mening zavolim oning kamoli tun bila tong.
 Mening kuyuk mahim, oning hiloli tun bila tong,
 Mening firoqimu aning visoli tun bila tong,
 Bu nav' dahrda yo'q ehtimole tun bila tong.*

Ushbu she'rda oshiqning ayriliq tufayli chekkan iztiroblari, holati, kechinmalari tun va tong timsollari vositasida yoritiladi. Tun-ayriliq, tong esa visolni ifoda etadi. She'rdagi timsol, ifoda va tashbehlarning barchasi shu kechinmalarni shoirona ifodalashga qaratilgan. Misralarning botiniy mazmunida esa tasavvufona qarashlar mujassamlashgan. Adabiyotshunos N.Komilov ta'kidlaganidek: "Tasavvuf falsafasiga ko'ra, inson qarama-qarshi ikki asos - modda va ruhdan iborat. Shuning uchun unda ana shu ikki asosning xususiyatlari jamdir... Ruh va jismdan iborat insonni ilohiy olam bilan jism olami orasidagi chegara, deb ataydilar va tongga o'xshatadilar. Chunki tong ham tun bilan kunning chegarasidir.

Tongdan keyin qorong‘ilik ketib, quyosh porlab chiqqaniday, inson ruhi ham asta-sekin jism qorong‘iligi - zulmatini tark etib, musaffo ruh olami, nurlar olamiga talpinmog‘i darkor” [Komilov N. 2009: 25 b.]. Bildirilgan fikrlar ushbu taxmisga ham bevosita daxldordir. Mazkur taxmisning birinchi bandida lirik qahramon ko‘ngil oynasi bo‘lmish ko‘z qaroqlarida akslangan jamol jilvasini azaliy birlik, yaratuvchi poyidagi umidvor musallamlikdan ajratib bo‘lmaganidek, “zavol” va “kamol”ni ham o‘z darajasini his etgan bandaning holi, oshiqning ma‘shuqaga bo‘lgan fidokorligidan ayro tasavvur etib bo‘lmaydi. Shu boisdan, ikki o‘rtadagi masofa harqancha olis, jamol jilvasi qoshida oshiqning holi ilojsiz, jismi majolsiz bo‘lmasin, zotning sifatiga bo‘lgan e‘tibor va ehtirom uning ruhiy balandlik darajasiga mutanosib tarzda chizilgani bilan e‘tiborni tortadi. Shoir fikrlarining Navoiy fikrlariga esh, tuyg‘ulariga vobastaligini ta‘minlaydi. Bandning boshida “mening” so‘zini takror qo‘llash orqali anafora badiiy tasviriy vositasiga murojaat qilinib, misralar ohangdorligi yanada kuchaytirilgan.

Shoir o‘z bedor qalbidagi so‘ngsiz iztiroblar tug‘yonini zamon ahliga anglatishga intilarkan:

*Nechuk tushuntira oldim buni gumon eliga,
Hamisha ishqni qilguvchi imtihon eliga,
Ki birni ikki deyib bo‘lmag‘ay zamon eliga,
G‘arib zulfu yuz ermasmukim, jahon eliga.*

Ko‘runmamish bu ikining misoli tun bilan tong. [G‘afur G‘ulom.T.3, 1984: 343].

Ko‘rinadiki, o‘z dilini anglatishga intilayotgan G‘.G‘ulom ayrim sahv-xatolarini xaspo‘shlash niyatida emas. Zulmat o‘rni nur bilan almashishiga zarracha shubha qilmagan shoir diliga tirmashgan savdoning tusi: goh “ko‘z qarog‘i”, goh “zulf qarosi”, gohida “Oy [ba‘zan qon] kuyugi”, ayrim o‘rinlarda “tun tiyrasi”ga qiyoslanadi. Bularning bari lirik qahramon dilidagi qayg‘u miqyosining nechog‘lik keng ekani haqida tasavvur bera oladi. Qizig‘i shundaki, shoir lirik “Men”i: subhidam bilan yuzlashmoq chorasi jahon ishidan etak silkish ekan, degan xulosaga keladi:

*Kimki qayg‘u qo‘lidan yaqoni qutqordi,
Jahon ishiini etak silkimak-la bitkordi,*

*Qarong‘u kecha yurib subhidam tomon bordi.
Biravki, tongu tunin boda birla o‘tkargay,
Yaqinki, bo‘lmaq‘ay aning maloli tun bila tong.
[G‘afur G‘ulom.T.3, 1984: 343]*

Agar biz taxmis g‘azalning so‘nggi bandida bu xulosa hali yagona chora emasligi ham ayon bo‘ladi. Zotan, Navoiy: “*Chorasizlik dardinga chora bo‘lmish*”, deganidek ulug‘ ishqning chorasi ham chorasizlikni chora deb bilmoqdir.

*Qilolmadim qaro tun, nurlı tong zavolin kashf,
Nafas-nafas o‘tayotgan umrning uvolin kashf,
Siyoh haqqi bu Mirzo, qog‘oz jamolin kashf,
Navoiy etmadi zulfu yuzing visolin kashf,
Valek erur g‘aming ittisoli tun bila tong.
[G‘afur G‘ulom.T.3, 1984: 343]*

Nazarimizda, ustoz Navoiy va murid G‘.G‘ulom ko‘ngillari tun bila tong timsollariga tutash bo‘lishi mutlaqo bejiz emas. Zotan, nurlı tong bu – zavol topgan tun hosilasi. Aksincha, tun bu – tong intiho topuvchi nuqtadan ibtidolanuvchi borliq. Shu abadiyat qarshisida umr bir nafaschalik qisqa va o‘tkinchi. Lekin, insonga taqdim etilgan lahzalik umr qadri amal orqali erishilgan savob va uvolning darajasiga ko‘ra o‘lchanadi. Shunday ekan, odam bolasi har bir nafasni savobli amallar yo‘lida sarflab, oq qog‘ozday toza qalbini moddiy dunyo g‘uborlaridan pokiza asramog‘i lozim.

Anglashiladiki, umr qimmatini lahza qadri bilan o‘lchayotgan G‘.G‘ulom lirik qahramoni aziz umri zavol topishidan zarracha nadomat chekmaydi. Illo, bu zavol ortidan nurlı tong ibtidolanadi.

Kuzatishlarimiz shuni ko‘rsatadiki, G‘.G‘ulom mumtoz adabiy meros, xususan, Navoiy ijodining yetuk bilimdoni bo‘lgan. U teran tahlillarga asoslangan adabiy-tanqidiy maqolalari, ma‘ruzalarida va badiiy yetuk she‘rlarida Navoiy an‘analariga ehtirom bilan munosabatda bo‘lgan. Shoir she‘riyatida Hazrat Navoiyga she‘rlar bag‘ishlab, uning obrazini yaratdi. Ulug‘ shoir g‘azallariga taxmislar bog‘lab, Navoiy an‘analarini ijodiy davom ettirdi. G‘afur G‘ulom va Navoiy masalasini o‘rganish shoir ijodi manbalarini aniqlashga, asarlarining o‘ziga xos qirralari va badiiy xususiyatlarini tushunishga yordam berishi shubhasizdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to‘plami. 20 tomlik. 3-tom. – T.: «Fan», 1988.
2. Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to‘plami. 20 tomlik. 5-tom. – T.: «Fan», 1990.
3. Alisher Navoiy. Lison ut-tayr. – T.: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa birlashmasi, 1991.
4. Komilov N. Tasavvuf. – T.: Movarounnahr-O‘zbekiston, 2009.
5. Majidiy R. Ogahiy lirikasi. – Toshkent.: “Fan”, 1963.
6. G‘afur G‘ulom. Mukammal asarlar to‘plami. 12 tomlik. T.1. – T.: Fan, 1983.
7. G‘afur G‘ulom. Mukammal asarlar to‘plami. 12 tomlik. T.2. – T.: Fan, 1984.
8. G‘afur G‘ulom. Mukammal asarlar to‘plami. 12 tomlik. T.3. – T.: Fan, 1984.
9. G‘afur G‘ulom. Mukammal asarlar to‘plami. 12 tomlik. 11 tom. – T.: Fan, 1989.
10. Hayitmetov A. Adabiy merosimiz ufqlari. – T.: O‘qituvchi, 1997.